

# HET REËEL BESTAANDE SOCIALISME IN WEST-EUROPA EN DE VLUCHT UIT NAZI-DUISSLAND, 1933-1934

## Een oefening in private internationale solidariteit

FRANK CAESTECKER \*

JOSÉ GOTOVITCH EN ANNE MORELLI HEBBEN IN HET BOEK *LES SOLIDARITÉS INTERNATIONALES* EEN GEWAAGDE AANZET GEGEVEN TOT EEN COMPARATIEVE VERGELIJKING VAN INTERNATIONALE SOLIDARITEIT IN DE TWINTIGSTE EN DE EENENTWINTIGSTE EEUW. DIT ARTIKEL WIL AAN DE HAND VAN EEN CASESTUDY VAN DE SOCIALISTISCHE SOLIDARITEIT MET VLUCHTELINGEN UIT NAZI-DUISSLAND BIJDAGEN TOT DEZE HISTORISCHE REFLECTIE. ANDERS GESTELD, IN HOEVERRE KON HET ‘REËEL BESTAANDE SOCIALISME’ DE AMBITIES WAARMAKEN VAN ‘HET SOCIALISME’, DAT ZICH BEROEMT OP INTERNATIONALE SOLIDARITEIT ?

In het boek *Les Solidarités internationales* is enige nostalgie naar een vergaan tijdperk voelbaar, maar het verleden wordt er niet geïdealiseerd. Het boek tempert het enthousiasme voor de internationale solidariteit van de twintigste eeuw door te wijzen op de partijpolitieke machinaties bij de 20<sup>ste</sup> eeuwse solidariteit en het ‘verzuilde’ karakter ervan die beperkt bleef tot gelijkgezinden. Dit artikel over de socialistische solidariteit vertrekt vanuit het conflict tussen de socialistische burgemeester van Antwerpen, Camille Huysmans, en de liberale minister van Justitie, Paul-Emile Janson over de opvang van de vluchtelingen uit nazi-Duitsland (1933-1934) om een cruciale omgevingsfactor – de herziening van het immigratiebeleid – te illustreren. In een tweede luik wordt de diepte van de ‘verzuilde’ solidariteit onder socialisten gemeten.

### ***I. Camille Huysmans : een dissidente stem tegen het protectionistische immigratiebeleid***

In de lente en de zomer van 1933 verzoeken een duizendtal politieke activisten en verschillende duizenden joden uit nazi-Duitsland om asiel in België. Een aantal van hen heeft voorafgaand een visum gekregen van het plaatselijke Belgische consulaat en komt op legale wijze in België aan. De machtsovername door de nazi’s in Duitsland in januari 1933 leidt ertoe dat de Belgische consulaten in Duitsland massaal visa-aanvragen ontvangen. De Vreemdelingenpolitie binnen het ministerie van Justitie is bevoegd voor de toekenning van visa en dringt er via Buitenlandse Zaken bij de consulaten op aan om ze spaarzaam uit te reiken. Aan vluchtelingen met de Duitse nationaliteit kunnen wel visa worden uitgereikt, maar de aanvragen uit de omvangrijke Poolse gemeenschap in Duitsland moeten worden geweigerd <sup>1</sup>. Ook statenloze vluchtelingen uit nazi-Duitsland

---

1 Minister van Justitie P.E. Janson aan minister van Buitenlandse Zaken P. Hymans, 19.5.1933, en minister van Buitenlandse Zaken P. Hymans aan consulaten, 26.5.1933 [Algemeen Rijksarchief Brussel, Archief Dienst Vreemdelingenzaken (verder ADVZ), 340]. De consultatie van het archief van de dienst Vreemdelingenzaken was mogelijk door de toelating van de heer Roosemont en de heer Vercruyse en de meer dan bereidwillige medewerking van archivaris Damien Teurlings. Het archief Vreemdelingenzaken is nu gedeponneerd op het

worden vrij snel toegevoegd aan de lijst van ongewenste gasten aan wie visa geweigerd moeten worden <sup>2</sup>.

In die periode komen dan ook vele vluchtelingen noodgedwongen zonder de vereiste toelating – illegaal – naar België. De katholiek-liberale regering Charles de Broqueville is deze ongenode vluchtelingen uit nazi-Duitsland weinig genegen. In 1933 is de werkloosheid in België sterk opgelopen en de conservatieve regering wil de arbeidsmarkt (en de schatkist) niet nog meer belasten. De overheid, zich beroepend op de economische crisis, weigert deze vluchtelingen, net zoals andere illegaal ingeweken vreemdelingen, een verblijfsvergunning. De vluchtelingen, voor wie een terugkeer naar nazi-Duitsland uitgesloten is, hebben evenwel geen andere mogelijkheid dan illegaal in België te blijven. Nederland, Groot-Brittannië en Luxemburg staan al even weigerachtig tegenover hun komst. Frankrijk, dat in de lente van 1933 zijn grenzen voor de vluchtelingen uit nazi-Duitsland openstelt, komt na een paar maanden terug op zijn liberale houding. In augustus 1933 worden reeds restrictieve accenten gelegd : vluchtelingen die illegaal Frankrijk binnenkomen of voor wie Frankrijk het tweede asieland is, worden geweerd. In oktober 1933 wordt ook het toekennen van visa door de Franse consulaten in Duitsland aan strikte voorwaarden onderworpen, zodat het veel moeilijker wordt bescherming te krijgen in Frankrijk. Het net dat om de Duitse vluchtelingen is gespannen, is nu ook aan Franse zijde gesloten. De Belgische overheid ontzegt hen het verblijfsrecht, maar ook elders zijn ze niet welkom. Het blijkt onmogelijk hen door te schuiven.

De Belgische regering werkt noodgedwongen een vluchtelingenbeleid uit dat een rationeel en humanitair beheer van de immigratiestroom mogelijk moet maken. Onder hen die in hun land vervolgd worden, wordt een selectie gemaakt. Politieke activisten mogen in België blijven, mits ze zich onthouden van politieke activiteiten. De conservatieve Belgische regering sluit communisten van deze clementie uit, omdat ze meent dat die zich toch niet houden aan het verbod op politieke activiteiten. De joodse vluchtelingen van Duitse nationaliteit – vervolgd om wie ze zijn en niet om wat ze doen – worden tijdelijk getolereerd. Hun vervolging in Duitsland wordt erkend, maar toch niet in die mate dat de Belgische overheid meent dat ze hen een definitief toevluchtsoord hoort aan te bieden. Tijdens hun (tijdelijk) verblijf moeten de joodse vluchtelingen alles in het werk stellen om een definitief immigratieland te vinden.

---

Algemeen Rijksarchief, waar het toegankelijk wordt zodra de inventaris is opgemaakt (juli 2005). Mijn archiefverwijzingen verwijzen in de mate van het mogelijke naar de nieuwe nummering die het Rijksarchief aan dit fonds gaf. Tussen haakjes verwijs ik ook soms naar de oorspronkelijke nummering van de Vreemdelingenpolitie.

2 In de instructies van 19.5.1933 zijn de statenloze vluchtelingen die met een Duitse *Fremdenpass* reizen, en dus onder de diplomatieke bescherming van Duitsland vallen, nog niet uitgesloten van het uitreiken van visa. Tussen 1 mei en 31 augustus 1933 melden zich bij de Antwerpse Vreemdelingendienst 131 personen aan met een *Fremdenpass*. De Vreemdelingenpolitie beslist in november 1933 dat geen visa meer mogen worden uitgereikt aan deze pashouders. (ADVZ, 340.)



• Joodse vluchtelingen, in 1933 vanuit Duitsland naar Parijs gevlucht, ontvangen hun post.  
(Foto SOMA)

Zowel de politieke als de joodse vluchtelingen wordt tijdens hun verblijf in België de toegang tot de arbeidsmarkt ontnomen. Allen blijven ten laste van de steuncomités. Niet alle vluchtelingen uit nazi-Duitsland hebben de Duitse nationaliteit. De weinig genereuze Duitse nationaliteitswetgeving heeft tot gevolg dat heel wat tweede-generatiemigranten, geboren en getogen in Duitsland, de Duitse nationaliteit niet hebben. Onder de vluchtelingen uit nazi-Duitsland die in 1933 aankomen, zijn er een duizendtal die *de facto*, maar niet *de jure* Duitse joden zijn. De beslissing van de Belgische overheid is eenduidig: deze hoofdzakelijk Poolse Joden, die in de regel op illegale wijze de Belgische grens hebben overschreden, moeten worden gerepatriëerd naar het land waar ze veelal nooit hebben verbleven, maar waarvan ze wel de nationaliteit dragen<sup>3</sup>.

Het door de regering uitgestippelde beleid wordt administratief vorm gegeven door de Vreemdelingenpolitie. Voor het meest delicate onderdeel van dat beleid, het uitwijzen van ongewenste vreemdelingen, is de Vreemdelingenpolitie evenwel afhankelijk van de gemeentelijke politiediensten. De richtlijnen aan de Antwerpse gemeentelijke politie

<sup>3</sup> FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten, joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren*, Brussel, 1993, p. 25-50.

om het beleid in de praktijk om te zetten wordt door de kersverse socialistische burgemeester van Antwerpen, Camille Huysmans, afgewezen. Elke uitwijzingsbeslissing die de Antwerpse politiecommissaris ontvangt, moet hij voorleggen aan Huysmans. De burgemeester houdt de teugels van 'zijn' stad stevig in handen. Bij elke aanvraag van de Vreemdelingenpolitie tot uitwijzing beslist hij autonoom of daaraan gevolg mag worden gegeven.

Camille Huysmans laat de uitwijzing enkel uitvoeren als de immigrant ongewenst is wegens crimineel gedrag of zedenfeiten. Zij die België illegaal zijn binnengekomen, maar verder voor geen overlast zorgen, worden door Huysmans met rust gelaten. Het niet uitvoeren van de in Brussel besliste uitwijzingen zet kwaad bloed bij Robert de Foy, hoofd van de Vreemdelingenpolitie, alsook bij de politiek verantwoordelijke minister, de liberaal Paul-Emile Janson. Uit de (verslagen van de) gesprekken en de briefwisseling tussen deze drie protagonisten, waarin de Foy en Janson Huysmans tot meer medewerking aansporen, blijkt dat Huysmans in 1933 en 1934 een dissidente stem is binnen het toenmalige debat over het te voeren immigratiebeleid <sup>4</sup>.

De toenmalige politieke strijd spitst zich toe op het bepalen welke vluchtelingen onder welke voorwaarden kunnen genieten van het recht op asiel. Camille Huysmans verdedigt een onvoorwaardelijk verblijfsrecht voor politieke vluchtelingen, inclusief de communisten. Ook zij die politiek actief blijven mogen niet worden uitgeleverd aan hun beulen. Huysmans sluit hierbij naadloos aan bij de partijlijn. De Belgische Werkliedenpartij (BWP) – en het Matteottifonds in het bijzonder – verdedigt een asielrecht voor alle politieke activisten voor wie er geen weg terug is. De minister van Justitie Paul-Emile Janson verzekert Huysmans dat het asielrecht in ere wordt gehouden. Voor Huysmans is dat louter lippendienst aan het asielrecht. De verblijfsvergunning van vluchtelingen die de voorwaarde van politieke terughoudendheid niet naleven, kan immers worden ingetrokken. Huysmans stelt gedurende heel de jaren dertig zijn veto tegen dergelijke uitwijzingen, zelfs wanneer dat politieke engagement van de vluchteling zich uit in terroristische aanslagen georganiseerd vanuit de Antwerpse haven <sup>5</sup>.

De sociaal-democratische verdediging van het asielrecht gaat gepaard met de ontkenning dat er sprake is van een crisis in het migratiebeheer. Camille Huysmans en andere sociaal-

---

4 R. de Foy, verslag onderhoud met C. Huysmans, 3.1933, R. de Foy aan P.-E. Janson, 3.1933, 10.1933 en 30.11.1933, C. Huysmans aan P.-E. Janson, 15.4.1933 en 5.2.1934, P.-E. Janson aan C. Huysmans, 27.4.1933, 4.12.1933 en 28.2.1934 (ADVZ, 267).

5 HERMAN BALTHAZAR, "Camille Huysmans en Duitsland, 1936-1940", in *Bijdragen tot het Camille Huysmansonderzoek*, Antwerpen, 1971, p. 184 en 192; RUDI VAN DOORSLAER & ETIENNE VERHOEYEN, "L'Allemagne nazie, la police belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) - Un aspect des relations belgo-allemandes", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1-2, 1986, p. 165-185; Camille Huysmans-archief, F110/283 en F126/21.

democratische voorvechters van een genereus vluchtelingenbeleid, zoals de Fanstalige Isabelle Blume, Louis De Brouckère en Albert François, gaan in tegen de dramatisering van de vluchtelingenstroom : van een invasie van vluchtelingen uit nazi-Duitsland is geen sprake. Het minimaliseren – of tot zijn juiste proporties terugbrengen – van het aantal ongenode inwijkelingen is een eerste stap om het beleid van zijn scherpte te ontdoen. Een perceptie van crisis is immers een slechte raadgever voor een rationeel immigratiebeleid <sup>6</sup>.

Camille Huysmans gaat evenwel beduidend verder dan deze sociaal-democratische consensus over het vluchtelingenbeleid. Hij stelt dat de (joodse) immigranten uit nazi-Duitsland geen enkele (negatieve) invloed uitoefenen op de ontplooiingskansen van Belgen. Hiermee wijkt Huysmans af van wat op dat ogenblik bij de politieke elite leeft, ook binnen zijn partij. Deze joodse vluchtelingen uit nazi-Duitsland leven, volgens Huysmans, in een aparte, joodse gemeenschap en hebben geen enkele impact op de arbeidsmarkt of zelfs op de commerciële mogelijkheden voor Belgen. Voor Huysmans kan die vrijwillig geïsoleerde joodse gemeenschap in Antwerpen de immigratie autonoom beheren, zonder dat de overheid regulerend moet optreden. Het betreft immers geen zaak van algemeen, maar enkel van particulier belang. De joodse ‘zuil’ kan deze immigratie met haar particuliere vorm van economische integratie en met haar eigen steunorganisaties aan. Deze bewering gaat regelrecht in tegen de toenmalige klachten over de economische bedreiging die deze (joodse) immigratie vormde. De immigranten zouden de geldende arbeidsvoorwaarden ondermijnen door de sociale wetgeving niet te respecteren. Bovendien zouden de immigranten de fiscale lasten ontwijken en zo de Belgen op oneerlijke wijze beconcurreren.

De Antwerpse burgemeester neemt ook een principiële stelling in. Hij weigert deze immigranten enkel en alleen wegens de laagconjunctuur ongewenst te verklaren. En hij weigert nieuwkomers, louter wegens hun niet-Belgische nationaliteit, het verblijf in België te ontzeggen. Of zoals hij het eind 1934 zelf schrijft aan minister van Justitie Paul-Emile Janson : “*ce serait une ingratitude vis-à-vis de ceux qui, en temps normal, contribuent au bien-être du port et du pays... leur seul tort, c’est d’être des sujets étrangers*”<sup>7</sup>.

Camille Huysmans’ principiële stellingname – een pleidooi voor open grenzen – staat haaks op de strategie van zowel de socialistische als de christen-democratische arbeidersbeweging van begin de jaren 1930. Deze bewegingen ijveren voor een nationale solidariteit, wat ten koste gaat van zij die geen deel uitmaken van de nationale

<sup>6</sup> FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*

<sup>7</sup> C. Huysmans aan P.-E. Janson, 15.4.1933 (ADVZ, 267). Huysmans wijst, als burgemeester van Antwerpen ook op het economische voordeel dat een liberaal immigratiebeleid aan de havenstad biedt. Een restrictief vreemdelingenbeleid zou economische nadelen hebben, maar daarenboven ook nefast zijn voor het kosmopolitische imago dat Antwerpen geniet.



• Camille Huysmans (midden) tijdens de jaren dertig in gesprek met enkele journalisten.  
(Foto SOMA)

gemeenschap. Het democratische corporatisme van het interbellum met haar voorzichtige uitbouw van een verzorgingsgemeenschap beperkt de solidariteit tot de Belgen. Het protectionistische beleid zorgt ervoor dat immigranten moeten opboksen tegen een staat die hen wil uitdrijven of teruggedrijven naar de minst interessante segmenten van de arbeidsmarkt. De vrije toegang tot de arbeidsmarkt wordt buitenlanders ontzegd : zij mogen enkel op die segmenten van de arbeidsmarkt werken die de nationale burgers mijden. Tegelijkertijd worden buitenlanders uitgesloten van de voordelen van de in de steigers staande verzorgingsstaat. Het strikte immigratiebeleid is een onderdeel van de uitbouw van de nationale solidariteit, zoals de Belgische staat die vorm geeft tijdens de jaren 1930 <sup>8</sup>.

De Antwerpse burgemeester, die door de historicus Jan Hunin <sup>9</sup> de non-conformist wordt genoemd die zijn eigen gelijk volgt, geeft in de discussie rond het Antwerpse immigratiebeleid een staaltje van zijn autonome politieke keuzes. Hoe Camille Huysmans'

---

<sup>8</sup> FRANK CAESTECKER, *Alien Policy in Belgium, 1840-1940. The Creation of Guest workers, Refugees and Illegal Aliens*, Oxford, 2000.

<sup>9</sup> JAN HUNIN, *Het enfant terrible Camille Huysmans, 1871-1968*, Leuven, 1999, p. 187.

weigering om vreemdelingen uit te sluiten van het normale (economische) verkeer als uiting van zijn internationalistische, marxistische overtuiging zich van het economisch liberalisme onderscheidt is niet duidelijk. De wijze waarop hij in 1933 en 1934 zijn beleid intern – binnen zijn partij – argumenteert, zou daarop een antwoord kunnen bieden, maar we vonden daarover geen materiaal.

Camille Huysmans moet evenwel snel het onderspit delven. In 1934 zet zijn weigering om 227 uitwijzingsbeslissingen van uit nazi-Duitsland gevluchte Poolse joden uit te voeren kwaad bloed bij de Vreemdelingenpolitie. Robert de Foy, het hoofd van de Vreemdelingenpolitie, wijst er minister van Justitie Paul-Emile Janson op dat het de officiële beleidslijn is deze joden uit te wijzen naar Polen, het land waarvan ze de nationaliteit hebben. Janson treedt de Foy bij en geeft zijn akkoord om de uitwijzing van de 227 Poolse joden door de rijkswacht te laten uitvoeren. Die versterking van de positie van de centrale autoriteiten betekent het omzeilen van Huysmans' veto<sup>10</sup>.

Ondanks dat machtsverlies blijft de Antwerpse burgemeester gedurende heel het decennium een genereus vluchtelingenbeleid bepleiten. Zijn argumenten verliezen evenwel aan glans. Camille Huysmans wijst, naast het humanitaire argument, nog enkel op de historische schuld die België heeft, met name de toevlucht geboden aan Belgische vluchtelingen in 1914<sup>11</sup>. Hij realiseert zich waarschijnlijk dat hij niet tegen de stroom kan oproeien en dat zijn verzet tegen het protectionistische immigratiebeleid weinig zinvol is.

Camille Huysmans heeft in 1933, in zijn radicale afwijzing van immigratiecontrole, geen nood aan een administratieve categorie zoals de vluchteling om immigranten die niet terug kunnen, toe te laten. Zijn partijgenoten delen deze visie niet. Als mede-architecten van het protectionistische immigratiebeleid bepleiten zij een genereus zijkanaal voor de immigratie van vluchtelingen. Ook Huysmans zal in de tweede helft van de jaren 1930 de vluchtelingen als administratieve categorie adopteren en voor een brede definiëring ervan opteren<sup>12</sup>.

De spanning tussen het protectionistische immigratiebeleid en het vluchtelingenbeleid wil de socialistische beweging overbruggen door zelf 'haar' vluchtelingen op te vangen. Het Matteottifonds, als drager van dat socialistische vluchtelingenbeleid, kan evenwel in België – en zeker in de buurlanden – zijn beloftes niet waarmaken.

10 P.-E. Janson aan C. Huysmans, 4.12.1934 en 28.2.1934, R. De Foy aan P.-E. Janson, 30.11.1934 (ADVZ, 64 en 267). Deze beslissing kadert binnen een centralisering van het vreemdelingenbeleid en dit ten koste van de gemeentelijke bevoegdheden.

11 LODE HANCKÉ, *Antwerpen en Camille Huysmans (1921-1940). Over beginselen in de politiek: een verdraagzaam schepen, een normatief burgemeester?*, in *Brood en Rozen*, 1999, 1, p. 91; C. Huysmans aan J. Pholien, 8.7.1938 (ADVZ, 723).

12 C. Huysmans aan minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak, 18.8.1937 (Archief ministerie van Buitenlandse Zaken, 12.180); FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*, p. 74.

## **II. De West-Europese socialistische beweging en ‘haar’ vluchtelingen**

In 1926 wordt te Zurich het Internationaal Matteottifonds door de Socialistische Internationale opgericht. De naam van het fonds verwijst naar solidariteit met de door het fascisme vervolgte Italiaanse arbeidersbeweging. De doelstelling van het fonds is de socialistische arbeidersbeweging in niet-democratische landen te steunen. Die bekommernis om de arbeidersbeweging in autoritaire staten wordt ook gedeeld door de socialistische vakbonden. Het Matteottifonds zoekt toenadering met de vakbeweging teneinde haar financiële armslag te verbreden. In 1931 wordt het Internationaal Matteottifonds een gemeenschappelijke instelling van de Socialistische Internationale en het Internationaal Vakverbond <sup>13</sup>.

Een belangrijk onderdeel van de werking van het Matteottifonds is het opvangen van politieke vluchtelingen. Een grote moeilijkheid om het socialistische vluchtelingenbeleid gestalte te geven, is dat in de tussenoerlogse periode de toegang tot Frankrijk, Nederland en België strikt is gereguleerd. De staat groeit na de Eerste Wereldoorlog uit tot een interventiestaat die veel meer terreinen van het maatschappelijk leven reguleert. Het open grenzen-beleid, eigen aan de 19<sup>de</sup>-eeuwse nachtwakersstaat, waarbij enkel werd nagegaan of de immigrant wel (eerlijk) in zijn levensonderhoud kon voorzien, wordt ingeruild voor een restrictief immigratiebeleid dat enkel immigranten toelaat die geen (private) belangen van Belgen bedreigen. De integratie van de nationale arbeidersklasse in het politieke regime na de Eerste Wereldoorlog is in grote mate verantwoordelijk voor deze gedaanteverwisseling van het immigratiebeleid. De (socialistische) arbeidersbeweging is in de verschillende West-Europese landen een belangrijke pleitbezorger voor een restrictief immigratiebeleid. Het internationalisme als onderdeel van de socialistische ideologie wordt in die politieke praktijk ingeruild voor een nationalistisch beleid. Het protectionistische immigratiebeleid wil de arbeidsvoorwaarden van de (nationale) arbeiders beschermen tegen het opdrijven van het arbeidsaanbod via immigratie. De ambitie van de socialistische arbeidersbeweging om solidair te zijn met buitenlandse kameraden in moeilijkheden, kan dus in conflict komen met haar rol als verdediger van

---

13 Belgen hebben een belangrijke invloed in het internationale beheerscomité. Vanaf 1926 is de Belg Willem Vanderveken secretaris van het Internationaal Matteottifonds. Namens de Socialistische Internationale zetelen sinds 1926 in het bestuur : de Oostenrijker Friederich Adler (1879-1960), secretaris van de socialistische internationale, en de Belg Joseph Van Roosbroeck. De Zwitser Robert Grimm die in het bestuur zetelt in 1926 wordt, zeker tegen 1938, vervangen door de Nederlander G. Wouderberg. Voor het internationaal vakverbond zetelen in het bestuur, sinds 1931 en zeker tot 1938 : de Nederlander Walter Schevenels, de Fransman Leon Jouhaux en de Duitser Martin Meister. In 1938 vervoegt ook de Belg, Corneille Mertens hen. Omdat de naam Matteottifonds te sterk aan het Italiaanse fascisme is gebonden wordt de naam in 1938 gewijzigd in Internationaal Solidariteitsfonds [Bundesarchiv Berlin, R 58 (Reichssicherheits-hauptamt) (verder BBR), 3426A]; GEERT VAN GOETHEM, *De Internationale van Amsterdam. De wereld van het Internationaal Vakverbond (IVV), 1913-1945*, Antwerpen/Gent; BRUNO GROPPA, “Le Fonds Matteotti et l’action de solidarité de l’Internationale ouvrière socialiste (1926-1934)”, in JOSÉ GOTOVITCH & ANNE MORELLI (dir.), *Les Solidarités internationales. Histoire et perspectives*, Bruxelles, 2003, p. 79-86.



de belangen van de (nationale) arbeiders. Een vluchteling moet immers ook werken om te leven en hij/zij vormt dus een concurrent voor de Belgische, Franse en Nederlandse arbeiders.

Wanneer Hitler in 1933 de macht in Duitsland overneemt en heel wat militanten van de Duitse arbeidersbeweging de vlucht nemen, leidt dat tot een groot aantal aanvragen om steun bij het Matteottifonds. De Duitse sociaal-democratische leiding schat in juli 1933 het aantal sociaal-democratische vluchtelingen – zowel uit de partijrangen, als uit de vakbond – op 2.000, terwijl in december 1933 het internationaal Matteottifonds het aantal sociaal-democratische vluchtelingen uit nazi-Duitsland op minimum 8.500 schat <sup>14</sup>. Het maximaal aantal Duitsers dat zich tussen maart en december 1933 bij een van de nationale comités aanmeldt schommelt rond de 30.000. Daarbij zijn heel wat dubbeltellingen, aangezien de Duitse vluchtelingen bij hun zoektocht naar een definitief asieland bij verschillende nationale comités aankloppen. Ongeveer 20.000 van hen hebben onvoldoende middelen om in hun bestaan te voorzien en vragen ondersteuning <sup>15</sup>.

Tabel 1 :  
Opvang door het Matteottifonds van vluchtelingen uit nazi-Duitsland, 1933 <sup>16</sup>

	Ongereguleerd (juli 1933)	Ongereguleerd (december 1933)	Onderschatte vluchtelingen (@ december 1933)
België	100	678	778
Nederland	300	1.741	2.041
Frankrijk	800	2.435	3.235
			(aangevuld in periode 17.8-31.12.1933)

Zoals tabel 1 aangeeft zijn België, Frankrijk en Nederland de belangrijkste toevluchts-  
oorden voor deze socialistische vluchtelingen. De opvangcapaciteit van de socialistische  
vluchtelingencomités is echter ontoereikend. Het Internationaal Matteottifonds had bij

<sup>14</sup> Het aantal sociaal-democratische (vakbonds-en partij)vluchtelingen in juli 1933 in Memordandum des Vorstandes der Sozialdemokratischen Partie Deutschland zur Frage der politischen Flüchtlinge, 11.1933, p. 1 (BBR, 3426A). De cijfers van december 1933 verwijzen naar het aantal door het Matteottifonds geregistreerde Duitse vluchtelingen, wat het rapport van januari 1934 een onderschatting noemt [Verslag van de zitting van het Internationaal Matteotti-Comité, 6-7.1.1934 (BBR, 3426B)].

<sup>15</sup> Verslag van de zitting van het Internationaal Matteotti-Comité, 6-7.1.1934 (BBR, 3426B).

<sup>16</sup> Zie voetnoot 14. Voor het Franse cijfer voor de periode 17.8-31.12.1933 Comité Matteotti Français, Rapport d'activité 1933 (BBR, 3426B).

haar oprichting de vluchtelingenopvang gedelegeerd aan nationale afdelingen<sup>17</sup>. Die afdelingen komen slechts moeizaam van de grond. In 1927 wordt een Belgische afdeling opgericht. De leiding van de socialistische beweging roept op om het lidmaatschap van het Matteottifonds te beschouwen als een integraal deel van het socialistische engagement. Het enthousiasme aan de basis voor deze vorm van socialistische solidariteit is gering. Lokale afdelingen komen nauwelijks van de grond. Ook de verkoop van steunkaarten en zegels genereert nauwelijks financiële middelen. De Belgische afdeling van het Matteottifonds wordt geen massaorganisatie. In 1928 beslissen de grote socialistische organisaties de financiering van het Matteottifonds grotendeels te hunner laste te nemen<sup>18</sup>. Eind jaren twintig blijft in Frankrijk en Nederland zelfs enig initiatief uit.

De zwakke uitbouw van de opvangcapaciteit van de socialistische vluchtelingenorganisatie leidt in 1933 tot *ad hoc* oplossingen bij de plotse toevloed van vluchtelingen uit nazi-Duitsland. De Belgische afdeling van het Matteottifonds is relatief nog het best voorbereid op deze steunaanvragen<sup>19</sup>. In Frankrijk moet snel worden geïmproviseerd. Onmiddellijk na de machtsovername door de nazi's is de ondersteuning van vluchtelingen in Frankrijk vooral een spontaan initiatief van de vakbonden en de socialistische partij. Deze steun is totaal ontoereikend. Op initiatief van de Socialistische Internationale wordt in augustus 1933 de ondersteuning gecentraliseerd met de oprichting van een Franse afdeling van het Matteottifonds, met hoofdzetel in Parijs en lokale comités in Bordeaux en Marseille. Dat fonds heeft in de tweede helft van 1933 een werkingskrediet van 220.000 FF dat vooral wordt gespijsd door de Socialistische Arbeidersinternationale en het Internationaal Vakverbond. Slechts een derde van de werkingskosten wordt gedragen door de Franse organisaties. De wekelijkse uitgaven lopen op tot 8.000 FF. Het werkingskrediet smelt als sneeuw voor de zon<sup>20</sup>.

In de herfst en de winter van 1933 worden pogingen ondernomen om een autonome financiering van de vluchtelingenopvang in Frankrijk te verzekeren. Een oproep aan de arbeiders in het partijblad *Le Peuple* en in *Le Populaire*, maar ook in honderdvijftig – vooral lokale – kranten die aanleunen bij de arbeidersbeweging, heeft nauwelijks weerklank. De schatbewaarder van het Franse Matteottifonds, de Duitse vakbondsactivist Gerhard Kreyssig, richt eind november 1933 een persoonlijk schrijven aan de volksvertegenwoordigers van de *Section française de l'Internationale ouvrière* (SFIO) om het

17 Om een lastenverdeling tussen de nationale afdelingen te verzekeren, kan het internationaal fonds instaan voor maximum de helft van de fondsen die plaatselijk nodig zijn voor de opvang van politieke vluchtelingen [Fédération syndicale internationale, *Hilfe für Deutschlands Arbeiterklasse*, 28.6.1933 (BBR, 3426B)].

18 FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*, p. 28-30.

19 *Ibidem*, p. 47-48; ADVZ, 611 (37C2).

20 Het Franse Matteottifonds steunt in de tweede helft van 1933 zeker 1.200 vluchtelingen. Eind 1933 worden in Parijs ongeveer 150 vluchtelingen permanent ondersteund en zijn er 100 tot 150 vluchtelingen die sporadisch beroep doen op het fonds. De 150 permanent gesteunde vluchtelingen zijn vooral mannen (124), maar ook 12 vrouwen en kinderen [Activiteitsrapport 1933 Comité Matteotti, France (BBR, 3426b)].



• Belgische douanepost in Menen, jaren 1930.  
(Foto SOMA)

Matteottifonds te spijzen en te versterken. De respons is uitermate zwak. Slechts vier volksvertegenwoordigers antwoorden op zijn schrijven en het initiatief levert de luttele som van 200 FF op <sup>21</sup>.

In Nederland zijn de ervaringen ongeveer analoog. Bij de machtsovername van Hitler wordt vrijwel onmiddellijk een Comité voor Politieke Duitse Vluchtelingen opgericht, dat een financiële injectie krijgt van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV). Voor de toekomst moet een autonome financiële basis verzekerd worden door een speciale maandelijkse bijdrage van 10 cent van alle leden van de SDAP en het NVV voor de strijd tegen het fascisme en bolsjewisme. Ook in Nederland vallen de financiële inkomsten sterk tegen en faalt de verbreding van de financiering van het opvangcomité <sup>22</sup>.

Eind 1933 tellen de Matteotti-comités in West-Europa iets minder dan 10.000 sociaal-democratische vluchtelingen. Aangezien het duidelijk wordt dat het brutale Hilter-

<sup>21</sup> Activiteitsrapport 1933 Comité Matteotti, France (BBR, 3426b).

<sup>22</sup> BOB MOORE, *Refugees from nazi Germany in the Netherlands, 1933-1940*, Dordrecht, 1986, p. 116.

regime geen eendagsvlug is en de terugkeer van belangrijke politieke opposanten uitgesloten is, wordt uit financiële noodzaak de opvang gereorganiseerd. Een eerste initiatief is het uitzuiveren van de steunlijsten. De ondersteuning door het nationale Matteottifonds wordt gecentraliseerd. Alle steunaanvragen worden geïnventariseerd, waarbij elke steunaanvraag door Duitse socialisten wordt geverifieerd. Deze zuivering van het klantenbestand van het Matteottifonds viseert in de eerste plaats de zogenaamde parasieten. Alle Duitsers die zich aandienen als vluchteling, moeten een erkenningsprocedure doorlopen, inclusief een interview met een Duitse vertrouwenspersoon. Zo worden zij die 'enkel' de toen nog ongemeen zware economische crisis in hun land ontvluchten, geschrapt van de ondersteuningslijsten.

Er wordt een internationale dienst opgericht die deze 'bedreigers' moet identificeren. Onder deze 'bedreigers' vallen ook de agenten van de nazi's. Daarenboven komen enkel vluchtelingen van socialistischen huize in aanmerking. Alle andere strekkingen van de linkerzijde – en zeker de communisten – kunnen niet bij het Matteottifonds aankloppen. Heel wat Duitse communisten worden door deze controle ontmaskerd en van de steunlijsten van het Matteotti-comité geschrapt<sup>23</sup>. Zelfs voor bonafide socialistische vluchtelingen wordt de lat veel hoger gelegd. Enkel die vluchtelingen die bij terugkeer gearresteerd zouden worden, komen in aanmerking voor steun. Alle andere socialistische vluchtelingen worden aangespoord om terug te keren naar Duitsland<sup>24</sup>.

Ondanks deze uitzuivering van de 'erkende' vluchtelingen uit nazi-Duitsland zijn de financiële inspanningen vanwege de socialistische beweging ontoereikend om een minimale ondersteuning van de Duitse socialistische vluchtelingen te blijven waarborgen. Zo ondersteunt het Belgische Matteottifonds in 1934 nog een vijftigtal vluchtelingen. Zelfs de ondersteuning in België van deze kleine groep stelt een financieel probleem, aangezien de geldstroom vanuit de socialistische massaorganisatie naar het Matteottifonds sterk wordt afgeslankt. In alle drie de landen – België, Nederland en Frankrijk – wordt koortsachtig gezocht naar middelen om voldoende geld los te weken. Er komen nog enige oproepen om het publiek tot financiële solidariteit met de vervolgdgen aan te zetten, maar zonder veel gevolg. De zwakste schakel in de socialistische opvang, Frankrijk,

23 Dat men van goede socialistische huize was, was niet altijd even eenvoudig te beoordelen. Zo slaagden communisten er in 1933 in om als socialisten opgenomen te worden in het socialistische vakantiecamp Het Kinderwelzijn in Adinkerke. Bij hun ontmaskering werden ze uit het kamp verwijderd. In maart 1934 verbleven aldaar nog 54 Duitse vluchtelingen [FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*, p. 47; *Le Carrier*, 1933, nr. 11, p. 2; Verslag van de zitting van het Internationaal Matteotti-Comité, 6-7.1.1934, p. 4 (BBR, 3426B); Nota Adinkerke, 3.1934 (ADVZ, 611 (37C2))].

24 Reeds in december 1933 keren zo 25 vluchtelingen in België, vooral vrouwen en jongeren, terug naar nazi-Duitsland [Verslag van de zitting van het Internationaal Matteotti-Comité, 6-7.1.1934, p. 3 (BBR, 3426B); Matteottifonds aan minister van Justitie, 17.3.1934 (ADVZ, 1B6/6); *Neptune*, 29.10.1935, p. 1].

neemt in april 1934 een drastische beslissing : alle financiële steun wordt geschrapt <sup>25</sup>. In België en Nederland blijft de (minimale) ondersteuning van vluchtelingen door het Matteottifonds een zaak van de socialistische organisaties. De vluchtelingenorganisatie blijft een spookorganisatie zonder basis <sup>26</sup>.

Het falen van de financiële ondersteuning leidt ertoe dat het Internationaal Matteottifonds meent dat de arbeidersbeweging moet pleiten voor het recht op arbeid voor vluchtelingen. Men stelt zelfs voor een vast quotum vluchtelingen op te leggen voor de op dat ogenblik gelanceerde openbare werken. Zo zullen de vluchtelingen voor hun eigen onderhoud kunnen instaan. Het animo binnen de socialistische beweging om 'haar' vluchtelingen een integraal asielrecht toe te kennen – niet alleen de toegang tot het land, maar ook tot de arbeidsmarkt – is beperkt. Aan vluchtelingen blijft, net zoals aan andere vreemdelingen, de toegang tot de arbeidsmarkt ontzegd. Het voorzien van een uitzondering voor een kleine groep vluchtelingen wordt afgewezen. De bescherming tegen een ongebreidelde immigratie die de socialisten hadden opgebouwd moet intact blijven. Het invoeren van de arbeidskaart wordt beschouwd als een syndicale overwinning die de 'eigen' arbeiders afschermt tegen de concurrentie van buitenlandse arbeiders. Instemmen met een uitzondering, zelfs voor deze kameraden in de strijd voor het socialisme, wordt beschouwd als het begin van een dijkbreuk <sup>27</sup>.

In de lente van 1933 krijgen de vluchtelingen enkel in Frankrijk toegang tot de arbeidsmarkt. Het Franse ministerie van Arbeid reikt genereus arbeidskaarten uit aan vluchtelingen. Onder druk van een vijandige publieke opinie, onder meer vertaald door de vakbonden, wordt dat beleid reeds in de herfst van 1933 langzaam teruggeschroefd. Gezien de vluchtelingen in Frankrijk kort daarop niet meer kunnen rekenen op enige financiële ondersteuning door hun Franse kameraden zorgt deze administratieve hindernis ervoor dat zij het nog moeilijker krijgen. Het Franse Matteottifonds zet in april 1934, bij het schrappen van de financiële steun, wel een dienst voor arbeidsbemiddeling

---

25 Verslag van de zitting van het Internationaal Matteotti-Comité, 6-7.1.1934, p. 8 (BBR, 3426B); URSULA LANGKAU-ALEX, *Volksfront für Deutschland ?*, Frankfurt, 1977, p. 71; JACQUES OMNES, *L'accueil des émigrés politiques 1933-1938. Les Bannis de Hitler*, 1984, p. 70-72.

26 BOB MOORE, *Refugees from nazi Germany...*, p. 118; FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*, p. 93-94. Slechts in 1938 krijgt het Belgische Matteottifonds een facelift. Dit vernieuwde Matteottifonds is een antwoord op de groeiende populariteit, ook onder socialistische militanten, van de communistische Rode Hulp, die zich in het kader van de volksfrontpolitiek nog sterker richt op de socialistische aanhang en zijn naam wijzigt in Volkshulp. Alhoewel we hierover slechts onduidelijke indicaties hebben, lijkt het erop dat de financiële basis van het Belgische Matteottifonds wordt versterkt en dat de lokale comités nieuw leven worden ingeblazen (FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*, p. 198-199).

27 Deze weigering maakt dat vluchtelingen noodgedwongen, bij gebrek aan financiële steun en zonder overheidstoelating – op op illegale wijze – werken. Dit zwartwerk draaide uit op een even grote bedreiging voor de arbeidsvoorwaarden (FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*, p. 88-92; VICKY CARON, *Uneasy Asylum : France and the Jewish Refugee Crisis, 1933-1942*, Stanford, 1999, p. 40; BOB MOORE, *Refugees from nazi Germany...*, p. 117).



- De liberaal Paul-Emile Janson, die in 1937-38 een korte periode premier was. Hij speelde een belangrijke rol in het Belgische vluchtelingenbeleid voor de Tweede Wereldoorlog.  
(Foto SOMA)

op. Het is de enige dienstverlening waarop vluchtelingen nog beroep kunnen doen en waarmee de administratieve hindernis misschien kan worden weggewerkt <sup>28</sup>.

Slechts in 1936, met het verbeteren van de economische conjunctuur en het tot stand komen van een internationaal regime voor vluchtelingen uit nazi-Duitsland, wordt de situatie van de vluchtelingen uit nazi-Duitsland in Frankrijk, Nederland en België iets minder precair. De Franse Volksfrontregering Léon Blum en de Belgische regering van nationale unie Paul Van Zeeland zullen in 1936-1937, binnen het kader van het internationale vluchtelingenregime, hun nationale vluchtelingenbeleid institutioneel verankeren. Vooral de socialistische (en communistische) vluchtelingen zullen beroep kunnen doen op dit zijkanaal, dat hen vrijstelt van de scherpste uitsluiting gericht op ongenode vreemdelingen.

---

<sup>28</sup> Verslag van de zitting van het Internationaal Matteotti-Comité, 6-7.1.1934, p. 8 (BBR, 3426B); VICKY CARON, *Uneasy asylum...*, p. 22.

### **III. Besluit**

De Antwerpse socialistische burgemeester Camille Huysmans is met zijn pleidooi voor open grenzen in 1933 een roepende in de woestijn. Zijn merkwaardige pleidooi staat volledig geïsoleerd binnen het toenmalige politieke discours. Ook en vooral binnen de socialistische beweging lokken de crisisjaren een protectionistische reflex uit, ter afscherming van de nationale arbeidsmarkt. Waarschijnlijk is Huysmans in 1933 wat te hard van stapel gelopen, want in de verdere Belgische discussie rond het vorm geven van het immigratiebeleid blijven zijn argumenten uit 1933 opvallend afwezig.

Niet enkel in België, maar in heel West-Europa verdwijnt dit onvoorwaardelijke internationalisme in de marges van de politieke strijd. Het protectionistische immigratiebeleid wordt een essentieel onderdeel van het 20<sup>ste</sup>-eeuwse beheer van de industriële samenleving. Deze nieuwe staatsopdracht is een uiting van de integratie van de arbeidersbeweging in het West-Europese politieke regime na de Grote Oorlog. Dat het – vooral conjuncturele – beheer van immigratie binnen de staatsambities komt te vallen, is niet enkel een uiting van de democratisering van de politiek. Het is onderdeel van het heel wat uitgebreidere takenpakket van de staat ter regulering van een complexere samenleving.

In de jaren 1930 wordt binnen dat 20<sup>ste</sup>-eeuwse vreemdelingenbeleid ook een vluchtelingenbeleid uitgetekend. Naar analogie met de 19<sup>de</sup>-eeuw wordt de opvang van vluchtelingen aanvankelijk beschouwd als een zaak van de civiele maatschappij. De opvang van socialisten die nazi-Duitsland ontvluchten, wordt als de verantwoordelijkheid van hun geestesgenoten in het gastland beschouwd. De socialistische vluchtelingenorganisaties kwijten zich van hun taak om de massale toevloed van kameraden uit Duitsland op te vangen. Het voorzien in financiële ondersteuning blijkt geen eenvoudige opdracht. Daarenboven werkt niet alleen de economische crisis, maar ook het protectionistische immigratiebeleid de economische afhankelijkheid van deze vluchtelingen in de hand. De private solidariteit staat in de jaren 1930 ook voor een zware opgave, aangezien de nazi-staat als een 20<sup>ste</sup>-eeuwse vervolgingsstaat veel harder toeslaat dan zijn 19<sup>de</sup>-eeuwse voorgangers.

De private solidariteit blijkt onbetrouwbaar. Zelfs na de bureaucratisering van deze ondersteuning en een verscherpte selectiviteit van de rechthebbenden blijven (socialistische) vluchtelingen in de kou staan. Alhoewel het socialisme zich roemt op zijn internationale solidariteitscampagnes, kan het reëel bestaande socialisme deze ambities niet waarmaken.

Het falen van het socialistische opvangbeleid geeft aan dat men die solidariteit in een gereguleerde industriële samenleving niet aan privé-instanties kan overlaten. De privé-opvang van vluchtelingen vereist, als gevolg van de aanzwellende vluchtelingengestroom,

reeds eind de jaren 1930 een staatsinbreng <sup>29</sup>. Omdat de complexe industriële (en postindustriële) samenleving het zich niet kan veroorloven immigranten louter te tolereren aan de rand van de samenleving, heeft een publieke inbreng zich opgedrongen om dat risico voor het beheer van de moderne samenleving te dekken. De opvang van vluchtelingen is nu gecollectiviseerd en een opdracht van de publieke autoriteiten. Internationale solidariteit met vluchtelingen binnen de (post)industriële samenleving richt zich na deze verschuiving van de taakverdeling tussen staat en samenleving vooral op het bewaken en verzekeren van een kwaliteitsvolle invulling van deze staatsopdracht.

---

\* FRANK CAESTECKER (°1960) is historicus verbonden aan het SOMA en werkt aan een studie rond het uitwijzingsbeleid in België (1870-1970).

---

<sup>29</sup> FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten...*, p. 237-239.